

DANIELE SOLVI

Az inkvizítor Kapisztrán János és a ferences ellenzék*

A téma iránt érdeklődő sajtó már régebben, a múlt ősszel a Vatikánban az antijudaizmusról tartott konferencia után hírt adott egy 1998-ra tervezett hasonló, az „inkvizíciók” történeti és teológiai újraértelmezésének szentelt kezdeményezéséről.¹ A pápai *mea culpa*-ra várva, a 2000. évi jubileumra való előkészületek idején a média részéről hasonló, a téma kényes részeit is érintő érdeklődés várható, még ha azt korlátozza is az egyes műsorok véges időtartama. Levonhatjuk-e a következtetést, hogy az inkvizíció újra divatba jön? Ha ezt a kérdést, még ha inkább kételkedő formában is, a történészek körére vonatkoztatjuk, meglepődhethetünk, hogy az újabb kutatásokban milyen kevés helyet foglal el az inkvizíció témája, s hogy mennyire visszhang nélkül maradtak a történészek vele kapcsolatos, az utóbbi években zajló vitái. Ez még akkor is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az inkvizíció kutatása a legjobb esetben is alárendelt szerepet játszik az eretnekségekkel és az egyháztannal kapcsolatos vizsgálódásokhoz képest. Ugyanakkor azok a kemény viták, amelyekre szűk berkekben, a rivaldafénytől távol került sor, a hetvenes évek végétől fogva ismertté váltak a középkorkutatásban, hogy azután a kilencvenes évek elejére egymástól élesen eltérő állásfoglalásokhoz vezessenek.

Ez alkalommal ahelyett, hogy kitérnénk a kutatók közötti, olykor igen pergő kérdezz-felelet játék gyakori fordulataira, legyen elég csak leegyszerűsítve emlékeztetni az egymással ütköző alapvető nézetekre. Az egyik nézet az inkvizícióban az elnyomás kiszámított formáját látja, amely – részben a saját fellépésében rejlő propagandalehetőségeknek köszönhetően – a vallási egység elérését és fenntartását célozza, szoros összefüggésben a 13. századi pápai monarchia politikai értelemben vett fejlődésével. A másik nézet szerint az nem más, mint az evangéliumi üzenet olvasatának és egy, az inkvizítorok szűk körén meszsze túlterjedő mentalitásnak intézményi és jogi téren megvalósuló speciális formája. Mindenestre mindkét álláspont alapjánál és eredeténél – érdemes hangsúlyozni – az a meggyőződés található, hogy a vallási elégedetlenség inkvizíciós forrásokban megnyilvánuló felfogása általában torzít: abban a pillanatban, hogy a heterodox jelenség a nyomozással já-

* A tanulmány eredetileg olaszul, *Giovanni da Capestrano inquisitore e la dissidenza francescana* címmel a következő kötetben látott napvilágot: S. Giovanni da Capestrano: un bilancio storico-grafico. Atti del Convegno Storico Internazionale, Capestrano, 15–16 maggio 1998. A cura di E. Pásztor, L' Aquila, 1999. 25–46. A „múlt ősszel” tehát 1997 őszére utal.

¹ Lásd például: Gambrelli, D.: *Un peccato della Chiesa o solo dei cristiani?* In: Confronti, dicembre 1997. 14–16. Az előzményekre: Accatoli, L.: *Quando il papa chiede perdono. Tutti i mea culpa di Giovanni Paolo II.* Milano, 1997.

ró írott formában jelenik meg, az ellenséges fél el is torzítja azt.² A vélemények a torzítás jellegével kapcsolatban térnek el egymástól. Egyesek szemében ez a torzítás magától értetődő eszköz, amelyet apologetikus céllal tudatosan alkalmaznak a nagyon is konkrét hatalmi politika leplezésére. Mások szerint – számomra úgy tűnik, helyesebben – egy jól megfogható teológiai és jogi képzettség s általában az ortodoxia pszichológiája által meghatározott mentális kategóriák alkalmazása, amely a legkegyetlenebb tetteket is igazolja annak érdekében, amit – nem számít, hogy hamisan vagy joggal – a magasabb rendű jónak tartanak.

Mindenesetre ennek a források iránti megnövekedett figyelemnek már látszanak az első eredményei, mint például azok az újabb tanulmányok, amelyek a 13. századi eretnekellenes traktátusirodalomról szólnak, amit mindeddig az eretnekekkel kapcsolatos teológiai és művelt információk tárházaként használtak, anélkül, hogy érdeklődést mutattak volna az inkvizíció vagy tágabban az azt létrehozó ortodoxia ideológiájának jellegzetességei iránt.³ Ugyanakkor úgy tűnik, hogy Grado Merlo tanácsainak köszönhetően a figyelem a kutatások azon területére kezdett irányulni, amely az elnyomás nyilvános részeit, elsősorban a perek mint a propaganda formáit teszi vizsgálat tárgyává.⁴ Ám sok tennivaló maradt még nemcsak ezen, de más, mindeddig feltáratlan kutatási területeken is, mint például az erőszakos elnyomás ideológiai üzeneteinek, formáinak és szintjeinek a vizsgálata az eretnekek, valamint az ortodox hívek körében.⁵

Úgy tűnik, kevésbé dinamikus a kutatások másik iránya, amely az ortodox mentalitás különböző – elsősorban teológiai és jogi – összetevőiben és ezek változásaiban az inkvizíció megszületésének és gyakorlatának nem csupán az eredményére, hanem az előfeltételeire is rámutat. Érdeemes volna például elmélyíteni a heterodoxia képzeletvilágára és a vallásos disszidenciával szembeni intolerancia bibliai alapjaira irányuló vizsgálatokat, amelyek mindeddig Herbert Grundmann már régen megjelent munkáira korlátozódnak. Minden esetre tagadhatatlan, hogy ez a megközelítés nagyban hozzájárult a moralizáló vádbeszédek és a leegyszerűsítő magyarázatok elkerüléséhez, amelyek az inkvizíció intézményét egy adott hatalmi rend egyszerre vak és cinikus védelmezőjeként láttatják. Ezzel kapcsolatban nehéz nem oszteni Lorenzo Paolini álláspontját:

„Széles körben, még a legtekintélyesebb történészek körében is elfogadott vélemény, hogy a középkori egyház történetének talán a legsúlyosabb bűnét követte el, amikor a hit ellenségeit, az eretnekeket keresztes hadjáratokkal, kínzással és máglyahalállal semmisítette meg. A borzalom, de legalábbis a zavar, amelyet ez a probléma ma a modern gondol-

² Az egész kérdéssel kapcsolatban legyen szabad utalnom a következő munkámra: Solvi, D.: *La parola all' accusa. L' inquisitore nei risultati della recente storiografia*. Studi Medievali, ser. III, 39. (1998) 367–395.

³ Gondolhatunk például az 1995. szeptember 4–6. között Torre Pellicében tartott konferenciára (XXXV Convegno di studi sulla Riforma e sui movimenti religiosi in Italia), amelynek előadásai a következő kötetben jelentek meg: Merlo, G. (a cura di): *Storia ereticale e antiereticale del Medioevo*. Torre Pellice, 1996. (Bollettino della Società di Studi Valdesi, 179.); benne különösen: Bruschi, C.: „*Liber qui Suprastella dicitur*”: *primi rilievi testuali sulla scrittura e sulla tecnica polemica*. 95–108.; Romagnoli, P.: *Il trattato antiereticale dello Pseudo Giacomo de Capellis*. 109–121.

⁴ Lásd még: Merlo, G.: *Coercition et orthodoxie: modalités de communication et d'imposition d'un message religieux hégémonique*. In: *Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIe au XVe siècle*. Rome, 1981. 101–118.

⁵ Hasznos lenne szisztematikusan tovább gondolni néhány G. Merlótól meríthető ösztönző megjegyzést: Uő.: *Coscienza storica della presenza ereticale e della sconfitta degli eretici*. In: uő.: *Contro gli eretici. La coercizione all'ortodossia prima dell'Inquisizione*. Bologna, 1996. 125–152.

ködésben kivált, gyakran az egyházi elnyomás morális elítélésből fakad, amelyet nélkülözhetetlen kiindulási pontként szokás fölfogni. S ezért talán ne kezdjünk a teológiai és a kánonjogi kultúra megismerésébe, a politikai és a történeti összefüggések elemzésébe, mert fölmerül a gyanú, hogy lemondunk erről az ítéletről? Az alaposabb vizsgálódások talán érvényteleníthetik vagy cáfolhatják azt? A történeti összefüggéseket talán föl lehetne fogni az erőszakos elnyomás „igazolásaként”? Ellenkezőleg, meggyőződésünk, hogy csak a történeti-kulturális összefüggéseikben lehetséges megragadni a kulturális és a jogi-intézményi okokat, elkerülve, hogy propagandisztikus és apologetikus módon indoklasként fogjuk föl őket. Remélhetőleg ily módon a még ma is oly heves viták csillapodhatnak, különösen, ha elfogadjuk, hogy a tisztán történeti megismerés fejében lemondunk a morális megítélésről.”⁶

Mindez azért is fontos, hogy ne keveredjünk bele illetéktelenül a már említett, vatikánihoz hasonló kezdeményezésekbe. E kezdeményezések – bizonyos, a háttérben meghúzódó ekklesziológiai kétértelműség ellenére – abból a teljesen jogos kívánságból születnek, hogy kifejezzék az érzékenység megváltozását azon intézmény részéről, amely az egykori üldözők közvetlen örököse; ám a legkevésbé sem a történeti értékelés síkján mozognak, ahol viszont, ha jól látom, az elsődleges cél nem bárkinek az elítélése vagy igazolása, hanem a „*sine ira et studio*” való megértés.

Visszatérve a kutatási irányokhoz, nem mintha hangsúlyozni szeretnénk a különbségeket vagy a nyílt ellentéteket – még ha ez kényelmesebbé is tenné a rendszerezést –, a legjelentősebb körülménynek a téma újratárgyalására irányuló egyöntetű ösztönzés tűnik, továbbá az, hogy az érdekek különbözősége ellenére egység mutatkozik a kutatások kívánatos irányát tekintve. Ez az irány pedig elsősorban az inkvizíció, egy olyan világ, mégpedig az ortodoxia világának – még ha szélsőséges – kísérő jelensége, amely mindeddig, paradox módon a történeti kutatás periferiáján maradt. Marie Dominique Chenu már harminc éve, az eretnecség történetéről Royaumont-ban tartott konferencián megjegyezte, hogy a vallásszociológia és más hasonló tudományágak segítségével hasonló érdeklődéssel lehetne közelíteni az ortodoxia még megírandó történetéhez.⁷ Úgy tűnik, hogy éppen ebben az értelemben történtek, akár Itálián kívül is változások. Nemrég kezdtek szervezni a római École Française-ban egy konferenciát, amelynek sokatmondó témája „*Définir, maintenir et remettre en cause «l'orthodoxie» dans l'histoire du Christianisme*”.* Ugyanennyire fontos megtenni egy másik, módszertani észrevételt is, ami a szakirodalomban való óvatos és elszórt feltűnése után remélhetőleg napjaink munkáiban alkalmazásra talál. Mégpedig azt, hogy az inkvizíciót nem valami sziklaszilárd, századokon át mozdulatlan intézményként érdemes tanulmányozni, hanem a maga konkrét, térben és időben változó megnyilvánulá-

⁶ Paolini, L.: *L'eresia e l'inquisizione. Per una complessiva riconsiderazione del problema*. In: Cavallo, G.–Leonardi, C.–Menestò, E. (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo*. 1. Il medioevo latino, II. La circolazione del testo. Roma, 1994. 361.

⁷ Chenu, M. D.: *Orthodoxie et hérésie: le point de vue du théologien*. In: Le Goff, J. (prés. par): *Hérésies et société dans l'Europe préindustrielle (11e-18e siècles)*. Communications et débats du Colloque du Royaumont. Paris-La Haye, 1968. 9–13. Itt elsősorban a vita folyamán fölmerült észrevételekre utalok: „*Le phénomène sociologique interesse aussi la communauté qui expulse l'hérétique, qui se durcit et dont il faudrait analyser l'intéressant phénomène de constriction mentale, mais ce serait l'analyse de l'orthodoxie, qui n'est pas notre sujet*.” (15.); „*Il faudrait un second colloque de sociologie de l'orthodoxie. L'orthodoxie elle-même est en travail car elle-même est un phénomène sociologique*.” (16.)

* „Az »orthodoxia« meghatározása, fenntartása és újraértelmezése a kereszténység történetében” – a ford.

saiban, amelyeket – még ha szűk, az eljárások által rögzített határok között is – az inkvizítori hatalmat gyakorló személyek interpretációja határoz meg. Tehát az inkvizíciótól az inkvizícióig, az inkvizítortól az inkvizitorokig: ez alkothatja a következő évek legígéretebb kutatási vonalát.

Ezek azok a historiográfiai ösztönzések, amelyek metszéspontjába Kapisztrán János inkvizítori tevékenységének alábbi újraolvasása illeszkedni kíván.⁸ Azért beszélek újraolvasásról, mert az esetleges új eredmények mindig lehetséges és kívánatos közzététele helyett⁹ arra szorítok, hogy az általam választott tárgyat a mai középkorkutatásban elfogadott értelmezések alapján kíséreljem meg újra megvizsgálni. Meg kell mondanom azt is, hogy Kapisztrán inkvizítorására mindeddig árnyékot vetettek egyrészt a moralizáló előítéletek, amelyekről az imént már szó esett, másrészt pedig az, hogy kétségtelenül erőszakos megnyilvánulásait nehezen lehet megmagyarázni az olyan, bár elismerésre méltó, ám leplezetlenül magasztaló feldolgozások optikáján át nézve, mint Hofer, majd Bonmann munkái.

A modern életrajzokban, amelyek nem tagadhatják és nem is akarják tagadni a tények tanúságát, az értelmezés olyan kötéltáncmutatványjaival találkozhatunk, amelyek nem állnak összhangban a 15. századi forrásokkal. Ilyen például, hogy a kínvallatás szigora a minimálisra csökkent, s annak alkalmazását Kapisztrán korlátozta volna,¹⁰ vagy az, hogy – olykor összhangban az első korabeli életrajzírókkal – az ellenfélnek, elsősorban a fraticellóknak és a huszitáknak olyan agresszív viselkedést tulajdonítanak, amely áldozatokból potenciális gyilkosokká teszi őket, mintegy utólag igazolva a szent eljárását.¹¹ Szintén ide sorolandó, hogy az egyházat és Európát belülről és kívülről fenyegető veszélyekkel szembeni védekezés pozitív, magasabb rendű eszményét hangsúlyozzák, legyenek azok a törökök vagy a vallási disszidencia, melyről szólva Hofer kissé apologetikusan anarchikus és a társadalmi életet bomlasztó hatását emlegeti.¹² Ez utóbbi kapcsán csak Ovidio Capitani meggyőző észrevételeire utalhatok. Ezek határozottan és meggyőzően igazítják ki azokat a felszínés beállításokat, amelyek Kapisztrán Jánost Európa apostolaként vagy az egyház védelmezőjeként és megújítójaként mutatják be, ám amelyek Európa és az egyház fogalmát

⁸ A kimerítő életrajzi áttekintés: Hofer, J.: *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*. Innsbruck, 1936.; Hofer, G.: *Giovanni da Capestrano. Una vita spesa nella lotta per la riforma della Chiesa*, ed. A Chiappini. L'Aquila, 1955.; Hofer, J.: *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*. Neue bearbeitete Ausgabe von O. Bonmann, 2 voll. Roma–Heidelberg, 1964–1965 (a továbbiakban: Hofer–Bonmann I. vagy II.); Bonmann, O.: *Jean de Capistrano (saint)*. In: *Dictionnaire de Spiritualité*, vol. VIII, coll. 316–323. Paris, 1974.

⁹ Ennek fontos példája lehetne a Kapisztrán János inkvizítori tevékenységéhez kapcsolódó dokumentumok megtalálása, amelyeket nem sikerült újra felfedezni azután, hogy a 20. század elején Pansa tudósított róluk. Vö.: Hofer–Bonmann, I. 187, 3. jegyz.

¹⁰ Bonmann: *Jean de Capistrano*, col. 318.: „il fut l'un des premiers au moyen âge à combattre les tortures et les croyances aux sorcières” (lásd: Hofer–Bonmann, I., 46–47 e 249). A XV. századi életrajzokra lásd: *Acta Sanctorum Octobris*. vol. X, 269–552.; különösen: Nicola da Farára: 439–483.; Girolamo da Udinére: 483–491.; Cristoforo da Varesére: 491–545. Használtam e források olasz fordítását is: Fara, Nicola da: *Vita di fra Giovanni da Capestrano*. A cura di M. A. Di Loreto. L'Aquila, 1988.; Udine, Girolamo da: *Vita di fra Giovanni da Capestrano*. A cura di M. A. Di Loreto. L'Aquila 1988.; Varese, Cristoforo da: *Vita di fra Giovanni da Capestrano*. A cura di M. A. Di Loreto. L'Aquila, 1988.

¹¹ Az első életrajzírók e tekintetben megegyeznek, lásd Nicolao da Fara 25. és 83. fejezet; Girolamo da Udine, 10. fej.; Cristoforo da Varese, 37. fej.

¹² Hofer–Bonmann I., 94.

időtlen és egyetemes kategóriákként fogják föl, anélkül, hogy azokat a 15. század konkrét viszonyai közé illeszteniék.¹³

Érdemes tiszteletben tartani Capitani azon figyelmeztetését, hogy a személyiséget a történeti összefüggésekbe kell ágyazni. Ezt joggal terjeszthetjük ki az inkvizícióra is, melynek egyik – jó vagy rossz értelemben vett – képviselőjét szokás látni Kapisztrán Jánosban is, anélkül azonban, hogy világos lenne, miféle inkvizícióról beszélünk. Nem lehet tagadni ugyanis, hogy más volt az eretnekellenes harc a késő 12. században vagy a 13. század első évtizedeiben, amikor a kényszerítés eszközeit gyors és kapkodó kodifikáció rögzítette, a pápaság pedig világi hatalmának csúcára ért, s megint más a 15. század első felében, amikor éppen hogy lezárult az egyházszakadás, és beköszöntött a zsinati mozgalom okozta válság. Tehát ismét – legalábbis az ellenkezője bizonyításáig – hangsúlyoznunk kell azt a módszertani elvet, hogy az inkvizíciónak eltérő történeti formái léteztek, miközben szem előtt tartjuk állandó elemeit: a meghatározott peres eljárások alkalmazását és a pontosan körülírható elméleti, teológiai és jogi igazolások felhasználását. Egyébiránt az állandó elemek ilyen leírása az *a posteriori* elemzéseknek köszönhető, de nem zárhatjuk ki, hogy átmeneti helyzetekben átgondoltan és ésszerűen váltogatták őket. Senki nem igazolta még, hogy a történelemben az inercia törvényszerűségei mechanikusan érvényesülnének.

Úgy vélem, éppen az összefüggésekbe illesztés követelményének értelmében, hogy a megalapozatlan általánosítások elkerülése végett szükséges a részletekbe bocsátkozva Kapisztrán János eretneküldöző tevékenységének mindenekelőtt a jobban ismert első, a fraticellók elleni szakaszára összpontosítani, amelyet egészen világosan inkvizítori szerepvállalása fémjelez, amivel érezhetően személyesen is nagymértékben azonosult.¹⁴ Ezen a ponton egyes szemponatok szerint át kell tekintenünk a rendelkezésünkre álló információkat, amelyek célzott tanulmányok híján elszórt kiadásokban található meg, vagy ha fel is lelhető a Hofer által írt életrajzban, az abban alkalmazott kronológiai séma teszi őket töredezetté.

Kapisztrán János első összecsapására a *fraticelli de opinione* csoportjával, mint maga állítja, még az inkvizítori megbízását, sőt a ferences rendbe való belépését megelőzően került sor. „*A juventute ... hereticos persecutus sum.*”¹⁵ – mondja pár évvel később, máshol pedig ennél pontosabban fogalmaz: „*A juventute, etiam in seculo existens, contra hereticos decertavi.*”¹⁶ Bár a hagiográfiai források erről nem tesznek egyértelmű említést, arról a megbízásról lehet szó – véli Hofer –, amelyet Kapisztrán akkor teljesített, amikor II. Ulászló nápolyi király által kinevezve Perugia bírójának funkcióját töltötte be.¹⁵ Akárhogy is történt, ez a híradás nem tűnik valószínűtlennek, ha szem előtt tartjuk, hogy az egyházi hierarchia már a 13. századi Halleluja-mozgalomtól kezdve folyamatos erőfeszítéseket tett, hogy az eretnekellenes törvényeket a *comunék* statútumaiba illessze, s hogy ebből következően a világi hatóságokat arra kötelezze, hogy a fennálló rendet a hit ellenségeivel szemben védelmezzék – már csak azért is, mert az eretnekséget jogi szempontból mint *crimen maiestatis* ítélte meg. A mi esetünkben ennek következménye volt az a szigor, amelyet Ka-

¹³ Capitani, O.: *San Giovanni da Capestrano nella storiografia*. In: S. Giovanni da Capestrano nella Chiesa e nella società del suo tempo, L' Aquila, 1989. 1–19., különösen: 1–5.

¹⁴ A fraticellik 14–15. századi elnyomását tekintve klasszikusnak számít: D' Alatri, M.: *Fraticellismo e l'inquisizione in Italia centrale*. In: *Eretici e inquisitori in Italia*. Studi e documenti, vol II, Roma, 1987. 193–217.

* „Ifjúságomtól fogva üldöztem az eretnekeket.” – a ford.

** „Ifjúkoromtól kezdve, még világi emberként az eretnekekkel küzdöttem.” – a ford.

¹⁵ Hofer–Bonmann I, 48. János állításai a 47. jegyzetben találhatóak.

pisztrán megbízatásainak gyakorlása során mutatott.¹⁶ Mindez nem jelenti, hogy ne tudhatnánk többet ezekről az eseményekről, különösen ami azokat a konkrét okokat illeti, amelyek az elnyomó rendelkezések alkalmazására sarkallták az e tekintetben általában igen nehézkes világi hatóságokat, amelyek vagy közömbösek maradtak vagy egyenesen irritálta őket, ha ha úgy látták, hogy e rendelkezésekkel egy külső hatalom avatkozik be a város életébe.

Az mindenesetre bizonyos, hogy e közvetlen élménytől ösztönözve a már ferencessé lett János Mantovában találkozott a Konstanzból visszatérő V. Márton pápával, és a pappá szenteléshez szükséges diszpenzációval együtt¹⁷ az inkvizitori kinevezést is megkapta tőle. Ez esetben is az egyetlen rendelkezésre álló forrás magától Jánostól származik, aki az 1452. január 10-én kelt, V. Miklóshoz írt levelében így emlékezik: „*Primo anno Martini, antequam de Constantia recessisset, incepti exercitium contra hereticos de falsa opinione, contra quos Mantue habui litteras a felicis recordacionis Martino, quas etiam nunc teneo, licet illae non extendantur ad alias haereses*”.¹⁸ A pontos dátum jól megkülönböztethetővé teszi ezt az esetet az általánosságban említett előzótól, amellyel kapcsolatban fölmerül a gyanú, hogy nem más, mint mesterkéltséggel retorikai általánosítás. Hofer pontosabb datálással is megpróbálkozott, 1418. október 24-e és november 10-e közé téve az esetet.¹⁹ Figyelemreméltó, hogy János pontosan megjelöli felhatalmazása korlátait, amely csak a fraticellók ellen volt érvényes, ami nem csupán megjegyzése aprólékosságát, hanem a pápai megbízás céljait is jelzi. Kétlem azonban, hogy a pápát, amint azt Hofer véli, csupán János fellépése bírta volna rá a megbízás kiadására, aki „a fraticellók közép-itáliai lázításait” emlegetve²⁰ ösztönözte beavatkozásra az egyházfőt. V. Márton ugyanis, amikor szeptember 17-i levelében úgy rendelkezett, hogy a római Szent Praxedis kolostor apátja adja át az obszervánsoknak a fraticellók által elhagyott házakat, emlékeztet egy korábbi jelentésre, amelyet az ügy kapcsán az obszervanciához tartozó miniszterek és barátok küldtek neki, s említést tesz azokról a hitbuzgó emberekről, akiknek a fraticellók szétverése köszönhető.²¹

A Jánossal való találkozást megelőző napokra megy vissza egy november 14-én Mantovában keletkezett, a római egyháztartomány püspökeinek és inkvizítorainak címzett másik pápai levél.²² V. Márton a fraticellók elleni fellépésre szólította föl őket, megengedve, hogy ha szükséges, a számukra kijelölt területen kívül is vizsgálatokat indítsanak, s figyelmeztette őket, hogy a világi hatóságok több ízben az eretnekek védelmére keltek, nem riadva vissza az inkvizítorok közvetlen fenyegetésétől sem. A hang drámai, s úgy tűnik, hogy az esetleges beavatkozások évtizedei után tudatos választás eredményeként kezdődött el az

¹⁶ Hofer–Bonmann I, 46–51.

¹⁷ Vö.: Pandžić, B.: *De ordinatione sacerdotali s. Ioannis a Capistrano*. Archivum Franciscanum Historicum 49 (1956), 79. s köv.; a szöveg a 81. oldalon.

¹⁸ Uo. 93., 29. jegyz. Magyarul: „Márton első évében, mielőtt Konstanzból visszatért volna, kezdtem tisztemet gyakorolni a hamis véleményen lévő eretnekek ellen, akik ellen Mantovában a boldog emlékezetű Mártontól kaptam felhatalmazó levelet, mely még most is megvan nekem, jóllehet más eretnekségek ellen nem terjed ki.” – a ford.

¹⁹ Az igazat megvallva Hofer október 24-ét és november 11-ét teszi meg határdátumoknak (Hofer–Bonmann, I., 93, 29. jegyz.), ám mivel november 11-én már V, Márton pontifikátusának második éve kezdődött, a szélső dátum csak november 10-e lehet.

²⁰ Ez tűnik ki Hofer és Bonmann művéből (I., 95. s köv.). Az idézet megtalálható: Hofer 112. (vagy Hofer–Bonmann, I., 93.)

²¹ *Bullarium Franciscanum*, t. VII, Romae, 1904. n. 1393.

²² Kiadása: Pandžić: *De ordinatione sacerdotali*, 80.

elnyomás új szakasza, amely emblematikusan mutatkozik meg a gyorsított eljárásokra törént felszólításban.²³

Innentől fogva látványosan fölgyorsultak az események. Braccio da Montone halálával (1424. június 4.) végleg leáldozott a Marche tartomány pápai alávetésével szembeni politikai ellenállásnak. Az új pápai rektor, Pietro Colonna elérte, hogy Jesi lakosai fellázadjanak Braccio uralma ellen, míg más, egykor Braccio által ellenőrzött területek önként hódoltak meg neki. A felkelések újabb hulláma következtében, amelyeket a Sforzák katonai terjeszkedésétől való félelem táplált, 1425 elején végül Jesi birtokába jutott, s Marchiai Jakab útmutatásai szerint kezdeményezte a városi statútumok felülvizsgálatát. Ezzel egyidejűleg eljárások sorozata indult a felkelés felelősei és a *de opinione* fraticellók ellen.²⁴

Amikor Pietro Colonna 1426. szeptember 16-án meghalt, az új rektor, Astorgio degli Agnesi anconai püspök még szélesebb jogköröket kapott, többek között azt, hogy eljárhat az eretnekek ellen. Ennek azonnal neki is látott, s katonai akciót indított a sanseverinói fraticellók ellen. Ide küldte prédikálni Marchiai Jakabot, annak érdekében, hogy visszatérítse őket, s hogy eretnekellenes törvényeket hozasson a városban (1426. november 19.)²⁵ Ugyanakkor a források azt tanúsítják, hogy Jakab 1426-os kinevezése előtt is élénk pasztorációs tevékenységet folytatott a környéken. Ugyancsak ebben az évben, október 11-én V. Márton egy kérelemre válaszolva azt a megbízást adta neki – éppen Marchéban aratott sikereire figyelemmel²⁶ –, hogy egész Itáliában prédikáljon a fraticellók ellen, hallgassa meg gyónásukat, és fogadja őket vissza az egyházba. Ugyanezen a napon egy másik pápai bulla fölhatalmazta őt, hogy a kamalduliak egyik házát, amelyben csak egyetlen szerzetes maradt, az obszervánsok számára átvegye, nehogy a fraticellók régi szimpatizánsai, akik már az eretnekség elnyomása előtt is a környéken éltek, visszaessenek régi tévelygéseikbe.²⁷

Marchiai Jakab azonban – mint láthattuk – még nem inkvizítorként lépett fel:²⁸ ez a megbízás ekkor csak Kapisztrán Jánosra vonatkozott. Sőt az utóbbi részére a fraticellók el-

²³ *Bullarium Franciscanum*, t. VII, n. 1395a. A rendelkezés szerint el lehetett járni „*etiam summarie et plano, absque advocatorum strepitu et forma iudicii*” és „*etiam extra suam diocesim vel terminos inquisitionis officii sibi commissi*” a fraticellók ellen, akik az egyházszakadás idején elterjedve vagy az inkvizítorok elől menekülve „*ad quorundam dominorum temporalium curias se transferentes, eorum se muniunt auxilio ac dioecesis et inquisitoribus praedictis minas et iniurias graviaque opprobria inferri faciunt et procurant*”.

²⁴ Minderre: Annibaldi, G.: *L'azione repressiva di Martino V contro i ribelli di Jesi ed i fraticelli di Maiolati, Massaccio e Mergo*. Picenum Seraphicum, 11. (1974) 405–410.; (a teljes szöveg a 405–417. oldalon, a forrásokat közlő függelék a 418–430. oldalon). A szerző úgy jellemzi a rektor eljárását, hogy az inkább katonai, mint rendőri jellegű volt. (410.)

²⁵ Lásd: Paciaroni, R.: *L'insurrezione armata del popolo di Sanseverino contro Astorgio Agnesi governatore della Marca e inquisitore dei fraticelli (1427–1428)*. Picenum Seraphicum, 11. (1974) 431. s köv. A teljes szöveg: 431–438., a függelék a forrásokkal: 439–447.

²⁶ *Bullarium franciscanum*, t. VII, n. 1742.

²⁷ Uo. n. 1733. („... *aliqui ex eis necnon etiam plurimi ex locorum circumvicinorum utriusque sexus hominibus huiusmodi secta sive haeresi, antequam illa esset sedata, damnabiliter irretiti fuerant, ne ad eandem haeresim diabolica suggestione redeant ...*”)

²⁸ Az inkvizítor Marchiai Jakabról már készültek tanulmányok: D' Alatri, M.: *Il ruolo di Giacomo della Marca nella repressione dei fraticelli in Eretici ed inquisitori in Italia*, 275–290.; Gy. Galamb: *San Giacomo della Marca e gli eretici di Ungheria*. In: S. Bracci (a cura di): *San Giacomo della Marca nell' Europa del '400*. Atti del Convegno internazionale di studi, Montepandone, 7–10 settembre 1994. Padova, 1997. 211–220.

len adott felhatalmazást V. Márton 1426. május 27-én kiadott bullája²⁹ egész Itáliára kiterjesztette, ami talán annak a jele, hogy az előző, 1418-as megbízásnak pontosabb – bár konkrétan meg nem határozható – területi korlátai voltak. Arra azonban nem gondolhatunk – miként Marchiai Jakab esetében sem –, hogy az „*in quibuscumque Italiae partibus*” kifejezés azt jelentette, hogy működése valóban az egész félszigetre kiterjedt volna. Fenntartva, hogy politikai szempontból nem volt lebecsülendő a széles körű cselekvés szándékára utaló kezdeményezés, azt mondhatjuk, hogy szoros értelemben véve Kapisztrán közvetlen fellépésére ebben az időszakban csak Lazióban került sor. Úgy tűnik, hogy János elsősorban a palestrinai fraticellók elnyomásában játszott fontos szerepet, amint azt egyik bécsi prédikációjában ő maga is említi, s ahogy azt Cristoforo da Varese egyik értesülése is megerősíti. Az életrajzíró szerint ugyanis „Róma környékén egy, a Colonna-családba, a nagyhatalmú házba tartozó nőt János félelem nélkül börtönbe záratott, és arra kényszerített, hogy tévelygéseit megtagadja”.³⁰ Mivel Palestrina a Colonna család ősi fészke volt, a két eseményt már Hofer is összefüggésbe hozta, föltételezve, hogy Jánosnak szerepe volt abban, hogy a környéken obszervánsok telepedtek meg.³¹ Mindazonáltal néhány részlet homályos: egyrészt a nő kiléte, ami nem lehet közömbös, hiszen V. Márton, azaz korábbi nevén Oddone Colonna ugyanebbe a családba tartozott; másrészt pedig, elsősorban az esemény pontos ideje, amelyre nem utal sem a 15. századi hagiográfus, sem a modern életrajzíró.

Nem ad választ a kérdésekre az 1426. április 7-én kelt bulla sem, amelyben az egyházfő megengedi a római San Lorenzo e Paolo obszervánsainak, hogy társaikkal együtt Palestrinában telepedjenek le.³² Mindazonáltal egyvalami kivehető a szövegből, mégpedig azon a ponton, ahol Márton elmagyarázza, hogy más esetekkel ellentétben az obszervánsok megtelepedése nem az ortodox hit helyreállítását követi, hanem a visszatérés és az eretnokség kiirtásának az eszköze. Az a tény, hogy nem a korábbi vagy éppen zajló, hanem az ezután következő elnyomó tevékenységről esik szó, valamint az, hogy nem nevezi meg Kapisztránt, aki ekkor már inkvizítor volt, arra utal, hogy az utóbbi beavatkozására ezt követően került sor. Mindenesetre a bulla éppen azért tartható jelentősnek, mert nagy valószínűséggel tanúsítja, hogy az obszervánsok letelepítése a pápai politika eszközévé vált: már nem utólagos pasztorációs munkára vették igénybe, hanem közvetlenül a tűzvonalban alkalmazták őket. Szembetűnő a különbség az 1418-as bullához képest, amely arra adott engedélyt az obszervánsoknak, hogy a fraticellók által már odahagyott házakat foglalják el.³³

²⁹ *Bullarium Franciscanum*, t. VII, n. 1710. A pápai döntést magának Jánosnak egy kérelme sürgette (uo. 654, n.1.)

³⁰ Cristoforo da Varese, *Vita di fra Giovanni da Capestrano*, 61. (31. fej.): „Unde circa Romam magnam quendam dominam, quae erat de domo Columna, quae domus potentissima est, sine timore carceravit, et ad revocandum errores suos coegit”.

³¹ Hofer–Bonmann I, 132, 113. jegyz.

³² *Bullarium Franciscanum*, t. VII, n. 1701.: „in civitate Praenestina (...) nonnulli haeretici Fraticelli »de la opinione« vulgariter nominati moram trahunt (...); ad quorum haeticorum conversionem seu extirpationem vos et alii fratres eiusdem vestri ordinis (...) plurimum in dicta civitate proficere possitis”.

³³ Lásd még az ehhez hasonló, 1427. január 27-én kelt rendelkezést, amelyben V. Márton az obszervánsoknak átenged egy helyet „cum ecclesia sub vocabulo s. Antonii”, amelyet egy bizonyos Bartolomeo építtetett „pro extirpatione haeresis Fraticellorum de opinione nuncupatorum, qui partes illas suis erroribus hactenus infecerunt et inficiunt etiam de praesenti”: *Bullarium Franciscanum*, t. VII, n. 1746.

Visszatérve Marchéba, a fraticellók elleni harc 1428 augusztusában ért a tetőpontjára, amikor még tartottak a sanseverinói felkelők elleni katonai akciók, és Astorgio degli Agnesi a földig romboltatta Maiolati várát, az eretnekek menedékét. Mély benyomást kelt annak a rendelkezésnek a részletessége és elszántsága, amelyet közvetlenül V. Márton adott ki 1428. június 1-jén kelt levelében.³⁴ Ennek értelmében le kell rombolni a települést a várral együtt, hogy az egész vidéken félelmet keltsenek a fraticellók hívei és támogatói körében, szigorúan megtiltva, hogy ott a jövőben bármiféle házat emeljenek. El kell választani a szüleiiktől a gyermekeket és kihallgatás alá kell vetni a felnőtteket, megbüntetve az ellenszegülőket, életfogytig tartó börtönnel kell sújtani a vezetőket, hogy intő példaként szolgáljanak a többiek számára. Feltétlenül le kell tétetni mindenkivel az eretnekséget megtagadó esküt, el kell kobozni az eretnekek földjét. Kilátásba kell helyezni és alkalmazni is a kínvallatást, hogy aki ismeri, fölfedje a bujkáló eretnekek nevét. Az egész tartományban föl kell kutatni és el kell pusztítani az eretnekek könyveit vagy más relikviáit. Befejezésül a pápa különféle szankciókkal fenyegeti meg a fraticellóknak segítséget nyújtó egyéneket, közösségeket és hatóságokat, továbbá utasítást ad, hogy tájékoztassák az akció további menetéről.

Igaz, nem hiányoznak a levélből a tisztán pasztorációs jellegű utasítások sem. Ki kell választani egy prédikátort, aki elmagyarázza a rombolás okát. A későbbiekben könyörületet kell gyakorolni azokkal szemben is, akiket életfogytig tartó börtönre ítélték. Az ártatlanokat a környező vidéken kell letelepíteni, hogy folytathassák földjeik művelését és kártalanításként szét kell osztani közöttük az eretnekektől elkobzott területek egy részét. A teológiában jártas prédikátorokat kell körükbe küldeni, hogy a híveket a helyes tanokkal megismertessék. Jól kitapinthatók mindebben az eretnekellenes stratégia kulcspontjai, amelyekre az elmúlt évtizedek történetírása már rávilágított: az inkvizítorok közömbössége az eretneként elítélt személy nézeteinek részletei iránt, amennyiben e nézeteket korábban már eretneknek minősítették, ugyanakkor a más heterodox személyek hálózatával fenntartott kapcsolatainak szentelt kitüntetett figyelem; a vallomástételt elősegítő lélektani nyomás változatos formáinak alkalmazása, a büntetés elrettentő és nyilvános jellegének propagandaeszközként való felhasználása, végül pedig a pasztoráció szempontja, amelybe a hithez való visszatérítés eszközeként felfogott elnyomó akció illeszkedik.

Meg kell mondani azt is, hogy Kapisztrán János részvétele a Maiolati eseményekben egyáltalán nem nevezhető békésnek, hiszen Márton levele a főszerepet Astorgiónak a katonai vezetés szempontjából adja. Ehhez Kapisztránnak mint inkvizítornak nem volt köze – és egyáltalán nem említi Kapisztránt a teológia szakértői, a polgári és a kánonjog doktorai és azon egyháziak között sem, akikre a rektornak a szoros értelemben vett vizsgálat szakaszában támaszkodnia kellett. A hallgatást – figyelembe véve Kapisztrán széles körű megbízását és a pápa által elismert tekintélyét – nem magyarázhatjuk mással, csak azzal, hogy nem volt jelen a nyomozás helyszínén, ekkor ugyanis mindenekelőtt L'Aquilában tevékenykedett. János azonban nem maradt sokáig távol a fraticellók ellen vívott harctól. 1430. július 26-án Giordano Orsini és Antonio Correr kardinálisok, V. Márton megbízottjai az eretnekek elleni harcban az 1427. június 7-i pápai bulla értelmében, – amely felhatalmazta őket arra, hogy megbízható személyeknek feladatot adjanak – inkvizítori tisztséggel ruházták föl Kapisztránt, ezáltal bármiféle eretnekséggel szemben és területi korlátok nélkül.³⁵ Csak ke-

³⁴ *Bullarium Franciscanum*, t. VII, n. 1816a.

³⁵ Wadding, Lucas: *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum*, t. X. Ad Claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam 19323, ad annum 1430, n. 31.

vés forrás beszél János 1430-ban folytatott inkvizítori tevékenységéről: mindössze három epizódról van tudomásunk, amelyeket egy-két hónap választ el egymástól.

Három nőt és egy nyomorékot, miután eretnokságukat megtagadták, visszaesőként bebörtönöztek, s a visszaesésben inkább gyengeséget, mint gonoszságot látva János a pápához fordult eligazításért, miként járjon el az ügyben. Szeptember 22-én Márton egy brevét küldött neki, amelyben mindent a belátására bízott, mivel az inkvizítor ismeri jól a visszaesők helyzetét.³⁶ Nem tudjuk, hogyan zárult az ügy, de sejtethetően kegyelmet gyakoroltak, máskülönben János nem kért volna tanácsot a pápától, ha egyszerűen a törvények szoros betartásával kívánt volna cselekedni. Bár nem ismerjük ezeket az eretnekeket és környezetüket, feltételezhetjük, hogy az eset ugyanott zajlott, mint az alábbi kettő. Szintén ebben az időben sújtott le ugyanis a szent törvényszék szigora Nicolára és Battistára, Belmonte és egyéb sabinai várak uraira, akik néhány fraticellónak menedéket nyújtottak. Az eljárás alá vontak kérelmére ugyanebben az évben november 15-én Rietiben a Tizenhét Tanácsa elhatározta, hogy követet menesztve Rómába közbenjár, hogy Kapisztrán János inkvizítor eljárása semmilyen szempontból ne lehessen kétségek tárgya.³⁷ Végül november 22-én János megengedi, hogy enyhítsék az általa a Rietibe való Mariola és Perna di Angeletti ellen hozott ítéletet, megbízva ezzel testvérüket, Angelo Stacconit. Előrehaladott korokra való tekintettel a fraticellók két volt hívének nem kellett minden évben fölkeresni Róma falakon belüli és kívüli templomait, hanem csak a rieti templomokat meglátogatni a város egy mér-földes körzetében.³⁸

Mint látjuk, ezekből a bizonytalan említésekben vajmi keveset tudunk meg. Kirajzolódik belőlük János 1430-as sabinai rendteremtésének menete és a már megszilárdult inkvizítori gyakorlaton belül mutatkozó néhány tendencia. Ilyen például az eretnekek befogadónak üldözése, ha ez lehetséges, a büntetések fokozatossága annak mértékében, hogy a vádlottak milyen szorosan kapcsolódtak az eretnek csoportokhoz, s vezető szerepet játszottak-e bennük, végül pedig különleges körülmények esetén a kegyelem megadása.³⁹ Arra mindenestre elegendőek, hogy árnyaljuk az inkvizíciót egyoldalúan kegyetlen és embertelen rendőri szervként ábrázoló beállítást, amely – legalábbis remélhetőleg – végleg háttérbe szorult a tudományos körökben, ám tovább él a hétköznapi elképzelésekben.

V. Márton nem sokkal később bekövetkezett halála, úgy tűnik, cezúrát jelent a fraticellók elleni harcban. Az új egyházfő, IV. Jenő ennek ellenére megerősítette Kapisztrán János valamennyi, elődje által adott kiváltságát. 1431. május 1-jén, összhangban V. Márton 1426-os

³⁶ *Bullarium Franciscanum*, t. VII, n. 1895; a kérelemben, amint azt a pápa megállapítja, János azt állította, hogy a vádlottak „*potius ex fragilitate eorum quam malignitate relapsos in haeresim*”, és kérte: „*et quid de iure et quid attenda conditione eorundem de benignitate de ipsis fiendum foret*”; amire ez volt a válasz: „... *devotioni tuae plene committimus, cum praesens in facto sis et rem bene comprehendas et conditiones eorum, quatenus de ipsis efficias, secundum quod pro honore Dei, salute animarum ipsorum ac aliorum exemplo salubrius expedire videbitur conscientiae tuae*”.

³⁷ A. Sacchetti-Sassetti: *Giovanni da Capestrano e Lorenzo da Rieti Inquisitori in Sabina*. *Archivum Franciscanum Historicum*, 57. (1964) 200–203.

³⁸ uő.: *Giovanni da Capestrano inquisitore a Rieti*. *Archivum Franciscanum Historicum*, 49. (1956) 336–338.

³⁹ Az itt ismertetett eseményeket megelőzően Hofer a részletek említése nélkül a kegyelem hasonló gyakorlására utal 1429. november 6-án: Hofer–Bonmann, I. 186, 2. jegyz.). Nem találtam megerősítést Schmitt azon állítására nézve, hogy Kapisztrán János tevékenysége Sabinában 1430-tól 1432-ig tartott volna: (Schmitt, C.: *Fraticelli*. In: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, vol. IV. Roma, 1977. col. 820.)

bullájával, inkvizítori teljhatalommal ruházta föl Jánost, mégpedig, amint az Giordano Orsini és Antonio Correr 1430-as rendelkezéseiben áll, valamennyi eretnek ellen, területi korlátok nélkül.⁴⁰ Ugyanezen a napon erősítette meg a két kardinális eretnekek elleni megbízását, és hatalmazta fel őket arra, hogy maguk is delegálhassanak más megbízható inkvizítorokat.⁴¹ Ők ketten 1432. június 17-én újra megbízást adtak Kapisztránnak.⁴² Valójában azonban IV. Jenő pápasága alatt Kapisztrán János, főként pedig Marchiai Jakab máshol tevékenykedett. Az utóbbi 1436. augusztus 22-én kapta meg inkvizítori kinevezését „*in regno Hungariae et Austriae partibus*”, míg augusztus 26-án felhatalmazást kapott arra, hogy az eretnekségüket esküvel megtagadókat visszafogadja a római egyház kebelébe.

A Jakabhoz címzett pápai levelek 1437-ben még jobban megszorodtak. Június 11-én IV. Jenő hozzájárult, hogy korlátozott időre („*pro tempore*”) inkvizítorokat nevezzen ki, s hogy visszavegye az egyházba András, az eretnekséget megtagadó egykori világi papot. Július 22-én Jakabtól és más inkvizítoroktól értesüléseket kér az eretneksége miatt elítélt papról, Mihályfi Andrásról, aki kérte, hogy abjurálhasson, és az egyházi rendbe visszavegyék. November 15-én keletkezett két levele: az egyik Alberthoz, „*Romanorum ac Hungariae regi illustri*” szólt, a másik egy érsekhez, hogy az eretnekség kiirtásában működjön együtt Marchiai Jakabbal, valamint egy magának Jakabnak adott privilégium, amely szerint annak érdekében, hogy hitbéli megbízását teljesíthesse, senki nem közösinheti ki őt különleges pápai parancs nélkül. Végül pedig november 28-án a pápa ajánlólevelet küld számára, melynek értelmében mindenki teljes mértékben köteles együttműködni vele. 1440. április 5-én, már Magyarországról való eltávozása után, ahol hivatalát gyakorolta, Jakab azt a parancsot kapja, hogy minél előbb térjen oda vissza, és lásson újra inkvizítori teendői ellátásához mindenhol, ahol az a ferenceseket illeti, de a dominikánusoknak fönntartott területeken is, amennyiben domonkos részről nem működne ott senki.

Ebben az időszakban Kapisztránt ellenben igen aktívnak láthatjuk diplomáciai és pasztorációs téren Itália több városában, Palesztinában, Franciaországban, Németalföldön. Amikor 1443-ban a cizmöntán obszervancia generális vikáriusává választották, tevékenyen bekapcsolódott részben a bázeli zsinaton, részben a ferences renden belül zajló vitákba. Azonban csupán egyetlen alkalommal gyakorolta inkvizítori hivatalát, mégpedig Vencében, a jezsuitákkal kapcsolatos vizsgálat során, de a gyanút, mely szerint eretnekek lennének, maga is alaptalannak találta.⁴³ Nem gondolom azonban, hogy Kapisztrán inkvizítori szerepet játszott volna az aragóniai obszerváns, Filippo Berbegal ügyében, aki támadta a rend 1430-ban Kapisztrán vezetésével megfogalmazott szabályzatát. Utóbbi viszont azt remélte, hogy fenntarthatja az obszervánsok és a konventuálisok egységét anélkül, hogy bármelyik fél elégedetlenségét kiváltaná. Mivel Berbegal úgy vélte, hogy a Regula szigorú obszervanciáját az új szabályzat fellazítja, azt néhány *Apostillában* utasította el, amelyek János 1431 májusában rájuk írott tömör válaszában maradtak fenn.⁴⁴ Berbegal esete, melynek nyomán a „*de la capuchita*”-nak nevezett kongregáció létrejött (az elnevezés a még nagyobb szegénységük jeleként fölfogott kis kámzsájukból ered), hamar szakadáshoz vezetett.

⁴⁰ *Bullarium Franciscanum. Nova series*, t. I. Ad Claras Aquas, 1929. n. 63.

⁴¹ Wadding, *Annales*, addenda ad annum 1432.

⁴² *U.o.*, ad annum 1432, n. 11.

⁴³ Ezekre az esetekre: Hofer–Bonmann I., 202–204.

⁴⁴ J. M. Pou y Martí: *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes*. Vich, 1930. 266–269. (János *Responsoj*ának nem kritikai kiadásának tekinthető, kihagyásokkal megjelölt szövege: 269–283.); Sivera, J. Sanchis: *Fraticelos catalano-aragoneses*, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 11. (1935) 23–35.

IV. Jenő 1431. október 3-án kiadott bulláiban elrendelte, hogy Berbegalt kutassák föl, tartóztassák le, és hozzák Rómába, s ennek érdekében a hispániai uralkodók együttműködését is kérte.⁴⁵

Mindazonáltal többek szerint a Berbegal-esetben Kapisztrán nem a hit bírójának a szerepében tűnik föl, hanem mint a saját, mind a két oldalon indulatokat keltő eljárásának védelmezője.⁴⁶ Bizton állíthatjuk, hogy Kapisztrán Berbegal ellenvetéseire adott válasza elméleti alapot adott a hamarosan bekövetkező pápai elítélésnek, ami azonban – mint az 12. század végétől szokássá lett – lényegében a Szent Péter székével szembeni engedetlenségre helyezte a hangsúlyt. Ez már önmagában is eretnekség számba ment, még akkor is, ha nem járt együtt konkrét eretnek tanításokkal. Sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudom azt a némelyek által hangoztatott értesülést,⁴⁷ mely szerint a bullák, legalábbis az első bulla megszövegezése Kapisztránnak köszönhető. A benne foglalt megállapítások általánossága és formalitása miatt semmi érdemlegeset nem mond számunkra, s nem utal arra sem, hogy inkvizitornak kellene foglalkoznia az ügyvel. Az tehát bizonyos, hogy nem tekinthetjük Berbegal fraticellónak, ellentétben bizonyos történészekkel, akik – még ha csupán kényelmes általánosításból is – így állítják be. A dolgok mai állása szerint semmiféle adat nem támasztja alá, hogy Berbegal eretnekségének köze volna a *de opinione* fraticellókhoz: sem szervezeti téren, mivel tevékenysége az Ibér-félszigetre korlátozódott, sem a nézetek terén, hiszen hiányzik belőle, példának okáért, a hivatalban lévő pápa legitimitásának kétségbe vonása, sem pedig a történeti kontinuitás terén. Inkább arra kell gondolnunk, hogy újabb szakadás keletkezett a rendben, amelyet ugyanaz az alapkonfliktus váltott ki, amely más körülmények között a fraticellók irányzatát életre hívta és táplálta.

Nem mondanak ellent ennek sem János megállapításai, aki szidalmazóját azzal vádolja, hogy a fraticellók által előszeretettel viselt öltözékben jár,⁴⁸ sem az elítélő bulla, amely eretnekségében a fraticellók és a husziták tévedéseinek összegződését ismerte föl.⁴⁹ Nem meglepőek ezek a kijelentések. Arra az eretnekellenes értekezéseket és az inkvizitorok mentalitását jellemző gondolkodási formára utalnak, amely hajlamos az eltérő vélemények valamennyi megnyilvánulását a régi, már megismert, sőt már korábban le is győzött eretnekségekhez kapcsolni, s az idő- és térbeli eltérések helyett inkább a valódi vagy feltételezett doktrinális folytonosságot hangsúlyozza.⁵⁰ Inkább az tűnik szembe, hogy éppen a bullában

⁴⁵ *Bullarium Franciscanum. Nova series*, nn. 29–30.

⁴⁶ Pou y Martí, *Visionarios*, 268. s köv.; M. Sensi: *Giovanni da Capestrano francescano*. In: *S. Giovanni da Capestrano nella Chiesa*, 42–45.

⁴⁷ Sensi: *Giovanni da Capestrano francescano*, 42.

⁴⁸ „*Sed ut video, passio cordis lui et fictio mentis tuae ex inordinato zelo capuctioli delati per haereticos fraticellos »della oppinione« vulgariter nuncupatos te decipit et debacat*” (Pou y Martí: *Visionarios*, 270.); Ellenfele néhány megállapítását János a szabad szellem eretnekségével hozza kapcsolatba: „*Et tu dicis quod liberat omnes pure etc., et sic iterum velles regulam intelligere tuo sensu, ut liceret tibi vivere in spiritu libertatis, ne sub ullius obedientia redigaris, quasi velis suscitare haeresim Begardorum et Beguinarum, asserentium posse quem ad talem perfectionis gradum devenire, quod in tali gradu et spiritu libertatis constituti, non sunt humanae subjecti oboedientiae nec aliqua praecepta ecclesiae obligantur, quia, ut asserunt, ubi spiritus Domini, ibi libertas ...*” (Uo., 282. s köv.)

⁴⁹ Ezekre a megállapításokra hagyatkozik: Sensi: *Giovanni da Capestrano francescano*, 43.

⁵⁰ Azt, hogy az inkvizitor az eretneknek a szinkretizmus egy formáját tulajdonítja, megerősíti, hogy Berbegal tanaiban a szabad szellem eretnekségéhez hasonló jegyeket ismert fel, ami szavainak nyilvánvaló és „tipikus” kiforgatása. Az „inkvizitóriális” szinkretizmusra lásd Orioli, R.: „*Venit perfidus heresiarcha*”. *Il movimento apostolico-dolciniano dal 1260 al 1307*. Roma, 1988. (Studi storici, 193–196.) 293.

idézett két eretnokség volt az, amelyre Róma ebben az időszakban és a 15. század során szinte végig a legnagyobb aggodalommal tekintett. Ennek a jele, hogy a nyilvánvaló retorikai túlzás a Berbegal vezette mozgalomban azt az egyházi fegyelem terén mutatkozó – és a benne rejlő politikai – engedetlenséget próbálja megragadni, ami e két nagyon is eltérő eretnokség közös jegye.

A fraticellókról beszélve János talán már úgy képzelte, hogy annak veszélye már a múlté,⁵¹ de a tények rácsáfoltak erre. Már június 10-én, alig több mint egy évvel a pápa által oly hón támogatott magyarországi útját követően Marchiai Jakab első ízben kapott IV. Jenő pápától inkvizítori hatalmat az anconai határgrófságban és a környező városokban, hogy vizsgálatot indítson a *de opinione* fraticellók ellen.⁵² Nincsenek információink sem a kinevezés körülményeit, sem az inkvizítor tényleges tevékenységét illetően, de úgy tűnik, hogy a veszély közvetlen formában jelentkezett, ha a pápa az V. Márton által 1418-ban alkalmazott fogalmakat fölelevenítve azt a tanácsot adta, hogy gyorsított eljárásokat is indíthat „*sine strepitu et forma iudicii*”. Ez után az intés után, amely tehát nem Kapisztránra vonatkozott, a források egészen 1447-ig hallgatnak, amikor az új egyházfő, V. Miklós július 3-án Jánost újra megerősíti azokban az inkvizítori fölhatalmazásokban, amelyekkel V. Márton ruházta föl, s amelyeket IV. Jenő 1432. május 1-jén megerősített.⁵³ Ám az új pápa által megújított megbízásból sem lehet kihámozni, hogy sor került-e a hatáskörök gyakorlati és közvetlen alkalmazására, ha csak azt nem, hogy Kapisztrán jogi szempontból mennyire körül szerette volna bátyázní magát a tevékenységével szemben felhozható támadásokkal szemben. Jánost Marchiai Jakabbal együtt csak 1449 novemberében találjuk újra Marchéban.

Ezt maga Jakab tanúsítja az 1458–1459-ben írt *Dialogus contra fraticellos* című művében, amelyben úgy emlékszik, hogy V. Miklós indította őket útnak, hogy a hitnek visszaszerezzék Maiolati, Massaccio, Poggio és Mergo várát, amelyek lakói azután esküvel fogadták előttük, hogy lemondanak eretnokségükről.⁵⁴ Jakab hosszan tárgyalja az áttéréseket, azzal a nyilvánvalóan propagandisztikus célzattal, hogy tagadja: az eretnekek vezetőinek volnának hívei. Nem annyira megnyugtatósképpen, mint inkább azzal a szándékkal, hogy meggyőzőn, mennyire abszurd egy olyan eretnokséghez csatlakozni, amelyet már a megtévesztettek is elhagytak. Itt, amint azt a szakirodalom egy része hangsúlyozza, kézzel fogható az áttérések propagandaértéke. Ám naivitás volna azt képzelni, hogy a két obszerváns csupán egy – bármennyire meggyőző – prédikációs kampányt vitt volna végig, teljesen különválasztva azt az inkvizítori hatáskörök teljes körű gyakorlásától. Egyébiránt ezt éppen a

⁵¹ A fraticellókról így beszél a *Responsió*ban: „... sic namque et alias pululavit haeresis ex arrogantia magistri Michelini de Cesenis tempore Johannis 22, quia non humiliter se submittebat determinationi Ecclesiae de paupertate Christi et apostolorum ejus, ex qua haeretica pravitate multi jam sunt combusti et dediti in ruinam ...” (Pou y Martí: *Visionarios*, 272.)

⁵² *Bullarium Franciscanum. Nova series*, n. 520.

⁵³ Uo. n. 1076.

⁵⁴ Jacobus de Marchia: *Dialogus contra Fraticellos, addita versione itala saeculi XV*. Recensuit D. Lasić O. F. M. Falconara Marittima, 1975. 111. fej.: „Dum enim sanctissimus noster papa Nicolaus V, 1449º, de mense novembris. miserat venerabilem patrem fratrem Ioannem de Capistrano et me fratrem Iacobum de Marchia, ordinis minorum, ad reducendum illa castra haeretica Maioreti, Massatii, Podii et Meruli, – quae reducta sunt ad gremium fidei et abiurata sunt in manibus nostris ...” (238.); a mű datálására: 28–44.

Dialogus tanúsítja, amikor ugyancsak 1449-re datálhatóan a fraticellók máglyára küldéséről beszél, mégpedig V. Miklós jelenlétében.⁵⁵

A pápa közvetlen beavatkozása, amelyre az elnyomás korábbi időszakában nem akad példa, valamint a két nagy tekintélyű és a fraticellókkal kapcsolatosan tapasztalt inkvizítor felhasználása arra utal, hogy jelentős érdekek forogtak kockán. Ugyanakkor, ami az ellentétes oldalt illeti, olvashatjuk Jakab különféle értesüléseit arról, hogy az eretnekek – s itt politikailag befolyásos híveikről és támogatóikról is szó lehet – meg akarták őt gyilkolni.⁵⁶ Az egyik esetben Maiolatiban egy bérgyilkost fogadtak fel, akinek Jánosért ötszáz, Jakabért kétszáz dukátot fizettek volna, amely epizódot, figyelembe véve, hogy a két inkvizítorról együttesen van szó, épp az imént érintett események idejére tenném. Úgy tűnik, hogy egy másik epizódra utal – amelyet nem könnyű kronológiailag elhelyezni – Nicola da Fara, amikor a marcheai és a Róma-környéki eretnekek elleni harcot tárgyalva említést tesz arról a merényletről, amelyből János csodálatos módon menekült meg, s amely több felfegyverkezett személy műve volt.⁵⁷

Ugyancsak Nicola beszél arról, hogy Marchiai Jakab közreműködésével az eretnekek harminchét házát gyújtották föl, a visszaesőket máglyára küldték, másokat visszatérítettek, megint másokat görög földre száműztek.⁵⁸ A Kapisztrán társára tett ez utóbbi utalás arra mutathat, hogy ezek az értesülések ugyancsak az 1449-i eseményekre vonatkozhatnak, míg háttérbe szorul a másik lehetőség, mégpedig az, hogy az életrajzíró az elbeszélés magasztaló hangvételétől vezetve különböző eseményeket mosott volna egybe. Kevesebb hitelt érdemel viszont a néhány eretnek száműzetésével kapcsolatos állítás, ha csak nem önkéntes száműzetésről van szó. Ugyanis az inkvizítor feladata volt, hogy ha egyszer felmentette a gyanúsítottakat, előírja számukra az eretnekség megtagadását, ha viszont megmakacsolták magukat, átadja őket a világi karnak, hogy a kivégzést végrehajtsák, *tertium non datur*. Persze az 1449-i heves üldözés kiválthatta a Görögországba való menekülést, mivel V. Miklós 1451. február 12-i bullája hírt ad a fraticellók jelenlétéről Athénban, s megparancsolja az inkvizítoroknak, hogy állítólagos pápájukat tartóztassa le.⁵⁹

Nem tudjuk pontosan, hogy az 1449-ben elkezdett üldözés meddig húzódott. 1451. február 25-én V. Miklós a fraticellók és minden másfajta eretnek ellen területi korlátozások nélkül nevezte ki inkvizítornak a ferencrendi Lorenzo da Palermót,⁶⁰ talán azért, mert miután lezárult a nyomozás és az ítélelhozatal időszaka, Kapisztrán Jánosra és Marchiai Jakabra más feladatok vártak. Az mindenesetre tény, hogy ugyanezen év július 6-án V. Miklós, átengedve a San Giacomo de le Mandriole-i kamalduli perjelséget az obszervánsoknak, emlékeztet a fraticellók ellen indított számos perre, s kifejezi azon óhaját, hogy az új rendház jelenléte és pasztorációs tevékenysége kioltja majd az eretnekség legkisebb szikráját

⁵⁵ Uo. 117. fej.: „*Dum papa ibi [azaz Fabrianóban], Nicolaus V, existens, fuerunt combusti aliqui de haereticis*” (250.); az esetet 1449-re tehetjük: lásd 239. 146. jegyz.

⁵⁶ Uo. 119. fej.: „*Et pro ultimo remedio et pietate vestra subito cum pecuniis procuratis interficere praedicatores contra vos, sicut misistis quingentos ducatus ad interficiendum fratrem Ioannem de Capistrano, et ducentos contra me in Maiorata. Et ille interfector revelavit fratri Ioanni de Aesculo, confessori meo. Item dedistis centum quinquaginta aureos cuidam de Sancta Natolia, ut me interficeret, dum praedicabam Reate. Et paenitentia ductus, venit Fabrianum et habuit absolutionem a domino firmano cardinali et summo poenitentiario, etiam a me fratre Iacobo praedicto. Et pluribus vicibus Deus piissimus evasit me de manibus satellitum vestrorum*”.

⁵⁷ Nicolao da Fara: *Vita di fra Giovanni Capestrano*, cap. 25.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A bulla kiadása: *Archivum Franciscanum Historicum*, 6. (1913) 529–530.

⁶⁰ *Bullarium franciscanum. Nova series*, n. 1445.

is.⁶¹ Úgy látszik, hogy a nyílt, akár fegyveres küzdelem befejeződött, míg folytatódott az ortodoxiára való nevelés lassú folyamata. A csapás végzetes lehetett, mivel azt követően csak szórványosan fordultak elő perek, s 1466-tal véget is értek.

A fraticellók ellen a 15. században vívott küzdelmek sora tehát mintegy ötven év leforgása alatt lezárult. Melyek voltak azonban a sajátos szándékok, amelyek a hit védelmének általános kötelezettségén túlmenően kifejeződtek benne? Az általánosságok síkján nem hagyhatjuk figyelmen kívül Ovidio Capitani megjegyzéseit a „szavahihetőség visszaszerzésének” stratégiájával kapcsolatban, amelyet, bár bizonytalanokodva és nehéz politikai feltételek közepette, a Konstanz utáni pápák követtek, eltökélve, hogy szembeszállnak „a politikai alakzatok és még általánosabban a keresztény társadalmi rend összeroppanásával” a 15. században.

„Ez – mondja Capitani – [...], hogy erőszakos jellegét (már amikor képes volt ilyen jelleget ölteni) a történeti megértés helyes kereteiben helyezük el – nem igazolásként vagy, ami rosszabb, apológiaként –, nem más, mint az egységes „*regimen christianum*” visszaállítására tett kísérlet. Ismétlem, egységes, abban a tekintetben, hogy meg kívánta szilárdítani azon hatalom eszméjét, amely a karizmájával együtt a vele kapcsolatos közmegegyezést is elveszítette. S ezen mindenféle hatalmat értek, az udvarok és a világi urak hatalmát is.”⁶²

Vitán fölül áll, hogy a fraticellók mozgalma ebben a folyamatban objektíve túrhetetlen és bomlasztó elemet jelentett, mégpedig az intézményes hatalommal szembeni nonkonform töltete és a helyi tetterős hatalmakkal fönntartott meglepően tartós összefonódása révén, amely hatalmak törekvéseit csak táplálták a pápaság ismétlődő válságai. Ráadásul a fraticellók visszavonult élete és erkölcsi szigora a hívők tömegei szemében nagy tekintélyt kölcsönzött nekik, ami informális hatalommá is vált, erős konkurenciát jelentve a hitelességét és következőképpen a karizmáját illetően válságtól gyötört egyház ellenében.

Ebből a szempontból – túl a nyilvánvalóan formális megfogalmazásokon – különleges jelentőséggel bírnak a pápai bullákban rendszeresen visszatérő becsmérlő kifejezések. Átüt rajtuk az aggodalom, hogy az ördög által táplált eretnek kór megfertőzi a hívek nyáját, az egyszerű embereket „behálózva és a színlelt szentség áruhájába öltözve”.⁶³

Ami a szentség színlelését illeti, azt a tényt, hogy a katolikus polemisták, köztük Marchiai Jakab a fraticellókat folyamatosan a viselkedésbeli képmutatás vádjával illetik, felróva nekik a legalább annyira rettenetes, mint amennyire titkolt szexuális eltévelyedései-

⁶¹ Uo. n. 1494.: „*post nonnullos auctoritate Nostra contra quosdam ex dictis pestiferi hominibus [azaz a fraticellók] habitos processus... sperantes, quod per vestram laudabilem ac religiosam vitam et fructuosas [...] praedicationes vestri ministerio omne haeresis huiusmodi fermentum expurgabitur et dictorum malignorum hominum corda, ea divina illustrante gratia ad viam reducentur veritatis.*”

⁶² O. Capitani: *L'Europa del Quattrocento. L'inserimento di Giacomo della Marca nella vicenda storica del '400, tra papi, crisi conciliare, Osservanza e Bernardino da Siena e Giovanni da Capistrano*. In: San Giacomo della Marca nell'Europa del '400. 15 (ám az egész szöveg nagyon figyelemreméltó: 13–32.).

⁶³ Lásd V. Márton 1426. május 27-én kelt bulláját, amelyben az eretnekek elleni harc oka: „... *pestiferum virus evomens simplices animas suis tendiculis et palliatis coloribus sub praetextu simulae sanctitatis illaqueando decipit, illas aeterno satagens igni transmittere consumendas*”, s hogy az Apostoli Szék „*attendere debet, ne lupus rapax, mille artes nocendi habens, innocuas oves, quas decipere exquisitis fallacis continue molitur, ad puteum perditionis adducat, sed deviae ad gregem Dominicum redeuntes viam veritatis agnoscant*”. (*Bullarium Franciscanum*, n. 1710.)

ket, úgy értékelhetjük kellőképpen, ha figyelembe vesszük a vád sztereotip jellegét, amely, mint azt Raniero Orioli az apostolikusok és dolciniánusok mozgalma kapcsán megjegyezte, a kezdetektől fogva azokkal a csoportokkal szemben ismétlődik, amelyek a szigorúan aszketikus viselkedésükkel tűnnek ki.⁶⁴ Ám ez esetben már nem a fraticellók a valódi céltáblák, akiknek a száma a *Dialogus* megírásának idejére már minimálisra csökkent, hanem éppen azok a széles társadalmi rétegek, amelyek valaha bíztak bennük, s titkon még mindig rokonszenveznek velük.⁶⁵

Ily módon visszatértünk ahhoz, amit korábban az intézményes egyház azon törekvéséről mondtunk, amely hosszú ideje megkopott tekintélyének visszaállítására irányult. Ennek keretében érthető meg az is, hogy az elnyomás pasztorációs oldalára helyeződött a hangsúly. A mégoly felületen bűnbánatra kényszerítés azt célozta, hogy az embereket visszavezesse a szentségek elfogadásához és a helyes tanokhoz. Nem meglepő, hogy a különböző pápák gyakorlatában és különböző feltételek között folytatódott az V. Márton által meghonosított irányvonal, amely a fraticellók elleni harcot az obszervánsokra, azaz az eretniségek elleni küzdelem terén legképzettebb egyháziakra bízta, akik nemcsak bírák voltak, hanem szent életükkel példát is mutattak. Ebből következett, hogy az obszervánsok olyan településekre költöztek be, amelyeket egykor fraticellók laktak, vagy ahol az eretnekeket széles népszerűség övezte. Ez az oka, hogy olyan ismert személyeket küldtek ide, mint Kapisztrán János vagy Marchiai Jakab. Ők voltak képesek megszerezni az elnyomás társadalmi háttérét támogató támogatást, amely nélkül az hosszú távon bukásra lett volna ítélve.

Az átfogó megoldás sürgető volta tehát az inkvizíció sajátos formájának kialakulásához vezetett, amelyet – bár alkalmazta az évszázadokra visszamenő kodifikáció által létrehozott bírói eljárásokat és a fegyveres beavatkozást – példának okáért a 13. század során lassan stabilizálódó területi szervezet figyelmen kívül hagyása jellemzett. Ebbe az irányba való elmozdulást jelentett, hogy V. Márton 1418-ban megengedte a püspököknek és az inkvizítoroknak, hogy joghatóságuk határait átlépjék, aminek folytatásaként Kapisztrán János egyre szélesebb hatalmat kapott, majd 1427-től az egész földkerekségre kiterjedően általános inkvizítor lett belőle, miként önmagát jellemezte a huszita Ján Rokyczanával folytatott vitája során.⁶⁶ Ez a megoldás, bár eseti jellegű volt, s nem hozott hosszú távú módosulásokat a hit bírósága terén, együtt járt azzal, hogy a pápákkal szorosan együttműködő személyek az inkvizítori tevékenységet egyéni módon gyakorolták, és bárhol működtek is, tartották magukat a feladatukhoz, a Rómától kapott autoritás alapján törve le a makacs helyi ellenállást, amint az akár a pápai bullákból, akár a hagiográfiai forrásokból kiderül. Jól látható tehát, hogy igen távol kerültünk az inkvizíció azon statikus képétől, amelyben sokak a 14. század első éveitől kezdve egyszerűen csak a motiváció nélküli, a kilátástalan rutin foglyai-ként működő funkcionáriusok privilégiumait és hatalmát őrző intézményt látják meg.

⁶⁴ Orioli: „*Venit perfidus heresiarcha*”, 136. A fraticellókra lásd 150., 244. jegyz. Magam más véleményen vagyok: Solvi, *La parola all' accusa*, 7. paragr.

⁶⁵ Hasonló megfigyelés arról, hogy „az ellenfelet nem csupán elméleti síkon kell legyőzni”, amely éppen a *Dialogusszal* kapcsolatban helyénvaló: Capitani: *L' Europa del Quattrocento*, 20.

⁶⁶ Hofer így adja vissza János szavait: „*Nicht Deine Sache ist es, sondern meine, Ort und Richter zu bestimmen. Ich bin apostolischer Kommissar, Generalinquisitor für die ganze Erde, dem Du von Rechts wegen zu gehorchen hattest wie dem Papst selbst, wenn Du noch ein Christ sein willst.*” (Hofer–Bonmann, 99). Az életrajzíró Cristoforo da Varese hasonló módon hangsúlyozza, hogy V. Márton, IV. Jenő, V. Miklós és III. Callixtus pápák „*in toto orbe generalem haereticorum inquisitorem*” tették meg őt (35.).

Az obszervancia – mint mondtuk – a körülmények erejénél fogva így vált a római egyház kezében a kereszténység újjászervezésének egyik fő eszközévé. Az azonban az obszervancia szempontjából sem közömbös, hogy éppen a fraticellók elleni harc első vonalában találta magát. Giovanni Miccoli már mintegy húsz éve a következőket jegyezte meg:

„Elég jelentőségteljes a ferencesek és különösen az obszervánsok elkeseredett indulata a fraticellók ellen. Az obszervánsok annak érdekében, hogy a rend egységének fenntartásával fokozatosan érvényre juttathassák saját felfogásukat, élesen szembeszegültek a renden belül a 14. században újra megjelenő két irányzat elszakadásával vagy teljes autonómiájával. Valószínű, hogy éppen ez a törekvésük adott hangsúlyt a fraticellók ellen alkalmazott erőszaknak, akikkel mondandójuk és törekvéseik számos ponton megegyeztek, ám az utóbbiak radikalizmusa és következetessége azzal fenyegetett, hogy maguk az obszervánsok a konventuálisokkal és az egyházi hierarchiával úgymond azonos színben tűnnek föl.”⁶⁷

Miccoli megjegyzése egy rendkívül fontos történeti problémára hívja föl a figyelmet. Mivel a római egyháznak a vallási elégedetlenség fölszámolása érdekében sürgető szüksége volt az obszervancia energiáira, milyen eszmék és milyen konkrét okok hatottak arra, aki maga személyesen vállalta ezt a feladatot? Annál is inkább érdekes ez, mivel úgy tűnik, hogy a kezdeményezés ezen a téren az obszerváns mozgalomhoz fűződik, amint azt Kapisztrán János esete is mutatja, aki V. Mártontól inkvizítori kinevezést kért, majd pedig sürgette felhatalmazásának kibővítését. Egyébként a fraticellóknak a szegénységről vallott felfogása éppen az obszervánsoktól kívánt olyan válaszokat, amelyek alapjaiban érintették identitásukat. Tehát ez esetben mély, egzisztenciális érintettségről van szó, s úgy gondolom, hogy ennek motivációit két szinten kell keresni: a ferenceségen belül és azon kívül.

Ami a belsőt illeti, a fraticellók mozgalma az ellenük folytatott harcban érdekelt obszervánsok számára a saját életválasztásuk és az általuk képviselt reformprogram próbakövének számított; talán olyan kihívásnak, amely azt mutatta meg, hogy a kezdetekhez való visszatérésnek még a lehetősége is kétséges, mert a pápa iránti engedelmesség – ami maga is Szent Ferenc öröksége – megtagadásával jár. Az obszervánsok épp az engedelmesség hangsúlyozásában találták meg a lehetséges zsákutcából kivezető utat. Mással nem lenne megmagyarázható az olyan írásmű, mint a Filippo Berbegal *Apostilláira* válaszul írt, már említett *Responsio*, ami azért is érdekfeszítő forrás, mert helyenként előtűnik benne az a szellem, amely Kapisztrán Jánost mint inkvizítort hajtotta; annak ellenére is, hogy nem inkvizíciós dokumentum, vagy talán – ha szem előtt tartjuk az újabb történetírásnak az eljárások formalitásával és személytelenségével kapcsolatos megfontolásait – éppen annak köszönhetően.⁶⁸ Vegyük például a következő részletet:

„Úgy tűnik, azt szeretnéd, hogy ne a regulának kelljen az egyház alatt szolgálnia, hanem az egyháznak a te regulád alatt, ami ellen azonban több ízben kimondottan tiltakozott a mi szabályzatunkban a mi szeráfi atyánk, boldog Ferenc.”⁶⁹

Vagy kissé lejjebb:

⁶⁷ Miccoli, G.: *La storia religiosa*. In: *Storia d'Italia*, vol. II. Dalla caduta dell'Impero romano al secolo XVIII, t. I. Torino, 1974. 960. s. köv.

⁶⁸ Az újabb történetírás fenntartásairól azzal kapcsolatban, hogy lehetséges lenne a dokumentumok formalizmusa mögött megismerni magát az eretneket vagy az inkvizítort: Solvi: *La parola all' accusa*, 8. és 15. paragr.

⁶⁹ „Videris namque velle quod non regula sub ecclesia, sed ecclesia sub regula tua debat militare; cujus tamen expresse contrarium in ipsa nostra regula seraphicus Pater noster beatus Franciscus pluries protestatur.”: Pou y Martí: *Visionarios*, 270.

„Felelj, kérlek, vajon kevésbé fogadtál engedelmességet, mint szegénységet? Vagy talán úgy véled, a szegénység nagyobb erény, mint az engedelmisség? Nyilvánvalóan eredetileg egy ünnepélyes fogadalommal háromféle szolgálatra tettél az Úrnak ígéretet, és jegyezted el magad örökre, mégpedig az engedelmisségre, a szegénységre és a szüzességre”⁷⁰

A szöveg élesen vitatja az ellentétes nézeteket és tiszteletet parancsolóan Szent Ferenc akaratára alapozva az engedelmisség elsőbbségét hangsúlyozza a szegénységgel szemben. Most már annak a 13. és a 14. század fordulóján indult fejlődési folyamatnak az előrehaladott szakaszában vagyunk, amely a szegénységhez hanyatlását hozta magával, mégpedig új, sürgető igények nyomása alatt, amelyek az erények rangsorában az alázatosságot tették az első helyre. Sokatmondó módon itt maga az engedelmisség lett erény, amely inkább hordoz intézményes hangsúlyt, mint az alázat.⁷¹ Másfelől a regula hű megtartása, amelyet János is megkövetelt, háttérbe szorult az egyház iránti hűség mögött:

„Így nem a mi egyházunk ered a szabályzatból, hanem a szabályzat az egyházból [...]. Mert mi lenne a mi szabályzatunk bármilyen szigorúsága, ha nem hagyná jóvá az egyház, amely Jézus Krisztust tette meg a hit alapjának? [...] Ennélfogva az a reform lesz Istennek tetsző, szabályos, helyes, szent és igaz, amelyet ily módon az igaz Isten és az ő helyettese, a legfőbb pap hagy majd jóvá, aki szinte Isten a földön, az embernél nagyobb, az Istennél kisebb, Jézus Krisztus egyetlenegy helyettese.”⁷²

Az ellenfélnek szegezett leggyakoribb vád éppen az, hogy a pápát, aki nem más, mint a legfőbb autoritás, akinek mindenki alávetettje, a maga akaratának vetné alá.⁷³ Azt, hogy János álláspontja nem pusztán rövid távú taktikai megfontolások eredménye, a Regulához írt magyarázatai is megerősítik, melyekben megalkuvás nélkül szögezi le, hogy Ferenc ragaszkodását az evangéliumokhoz nem lehetséges függetleníteni az igazság egyetlen letéteményese, az egyház által megállapított szabályoktól.⁷⁴ E gondolati rendben könnyen fölfedez-

⁷⁰ „Responde quaeso, vovistine minus oboedientiam quam paupertatem? An putas forte quia maior est virtus paupertatis quam oboedientiae? Tria nempe principaliter sub uno voto solemniter Domino promisisti et te spondesti perpetuo servaturum, videlicet obedientiam, paupertatem et castitatem.” Uo. 273.

⁷¹ Az alázatosság szerepére a 13. századi és a 14. század eleji szentségmodellekben A. Vauchez világított rá: *La place de la pauvreté dans les documents hagiographiques à l'époque des spirituels*. In: *Chi erano gli spirituali?* Assisi, 1976. 125-143; Egy egyedi esetet tárgyaló tanulmány: D. Solvi, *La „Vita” di Giovanni della Verna. L'agiografia francescana nella crisi del Trecento*. Analecta TOR, 26. (1995) 559-574.

⁷² Pou y Martí: *Visionarios*, 271.: „Sic non a regula nostra ecclesia sed ab ecclesia regula derivatur [...]. Quid namque foret quaecumque austeritas nostrae regulae si non esset ab ecclesia comprobata, quae pro suae fidei fundamento Christum Jesum posuit et locavit? [...] Illa igitur reformatio erit Deo accepta, regularis, justa et sancta atque vera, quae sic a vero Deo et suo vero Vicario Summo Pontefice fuerit approbata, qui est quasi Deus in terris, major homine, minor Deo, singularissimus Vicarius Jesuchristi.”

⁷³ Uo. 281.: „Obligabisne Papam sub voluntate tua, cujus imperio subjacet orbis terrae et universi qui habitant in eo?”; 283.: „... et nolis imponere jugum domino Summo Pontifici [...] quasi velis imponere legem sub cuius te oportet degere lege”.

⁷⁴ „Szent Ferenc nem oldozhatott föl a szent egyház által előírt böjtök alól, hanem csak az igazságot hirdette, vagyis azt, melyet az egyház, valamennyi írás, törvény és szabályzat megkívánt.” („Non poté santo Francesco assolvere dai digiuni ordinati dalla santa Chiesa, ma dichiarare la verità, cioè che la santa Chiesa intende, e ogni scrittura e legge e regola”, lásd: S. Giovanni di Capistrano: *Esposizione della regola dei frati minori*. Prima edizione a cura di A. Ghinato O.F.M. Roma, 1960. 19. s köv.). Itt erősíti meg azt is, hogy a pápának, ha szabályosan választották, és nem eretnek, mindenkinek engedelmeskednie kell. (9.)

hetjük az általa írt *De auctoritate pape et concilii* című értekezés irányait, amelyben a Péter kulcsaihoz kapcsolódó régi hatalmi nyelvezetet a mély és ismétlődő megosztottságokkal terhes történeti összefüggésben alkalmazza.

Ennek visszhangját hallhatjuk Berbegalhoz írt válaszában is, amelyben Kapisztrán, az ördögben látva meg nem csupán az egyén, hanem a közösség üdvösséghez vezető útjának a *par excellence* ellenségét, felhívja a figyelmet, mennyire veszélyes „a kegyességet megosztani és konkolyt vetni, egyenlenséget támasztani és Krisztus varratlan köntösét szétszaggatni”.⁷⁵ A Regulához írt magyarázatában János is figyelmeztet: „a démon legfőbb törekvése, hogy a minden jót és a tökéletesedést erősítő köteleket elvágja a főpapok és az általuk irányítottak között”, s miközben hangoztatja a főpapok és a nekik alávetettek között a kölcsönös felügyelet szükségességét, az egész egyházra könnyen általánosítható megjegyzésekkel leszögezi, hogy

„... mindezt abból érthetjük meg, hogy [Krisztus] ezt mondja: »És ha a te szemed, a te kezed vagy a te lábad botránkozott meg téged« stb. A szemem a főpapot érthetjük, a kéz meg a láb a nekik alárendeltek jelenti. És ebben van a legfőbb tökéletesség, azaz a jámborság érdeme, hogy a veszélyben a vallás egész testével álljunk készen, eltávolítva és levágva a test terméketlen, száraz és bűzlő tagjait.”⁷⁶

Adódhat a kérdés, hogy szónoki furfangok állnak-e itt a politikai és vallási propaganda szolgálatában, hiszen az ilyenféle megállapítások egyáltalán nem újak. Ám olyan aggodalom rejtőzik bennük, amely a zavaros, zsinatoktól, szakadásoktól és ellenpápáktól hangos 15. század fő pszichológiai jegye is lehetne, egy olyan korszaké, amelyben az elveszett egység rendezésért kiáltó botrányként, zavar és bizonytalanság forrásaként jelent meg a kollektív képzeletben, legalábbis a legfogékonyabb elmék számára, még akkor is, ha helyi szinteken, amint azt az újabb történeti irodalom is vitatja, nem okozott akkora felfordulást.⁷⁷ A fraticellók ellen vívott küzdelem tehát nem a 14. század elején egyszer s mindenkorra lezárult üldözési mód fáradt felújítása, hanem megvan a maga nagyon is erőteljes aktualitása, amely jóval túlment egy, a renden belüli nézeteltérés szűk keretein. A fraticellók mozgalma, akár ha önmagában vesszük, mint makacs engedetlenséget, azaz lázadást, akár a tágabb, egyházra tett hatását tekintjük, azzal, hogy tagadta XXII. János pápa és valamennyi utódjának a legitimitását, nyugtalanító és túrhetetlen fenyegetést jelentett az egyház stabilitására és egységére annak szemében, aki elhatározta, hogy teljes mértékben a nyugati kereszténység rendezett vallásos, de egyben társadalmi életének helyreállításának szenteli magát. Úgy vélem, hogy az eretnokség kiirtása, amely természetesen azokkal a módszerekkel zajlott, melyeket a korszak intellektuális fogalmi keretei határoztak meg, a főszereplők szándékai szerint az egység olyan eszményének következetes megvalósítása kívánt lenni, amely egyetlen felsőbb tekintélyre hivatkozik, még ha – miként azt helyesen szokás gondolni – az

⁷⁵ „Attendite, itaque, dilectissimi, et videte quomodo caute ambuletis ne versutia serpentis antiqui praeualeat ad perdendum, non enim aliud inquit nec ad aliud tendit nisi ad nostram damnationem aeternam, cujus invidia mors introivit in orbem terrarum (Sapient.2). Haec est ejus industria, haec sollicitudo, haec astutia, hoc studium et exercitium singulare; solum hoc ridiculum est, scindere charitatem et seminare zizaniam, discordiam ponere et inconsutilem Christi tunicam lacerare ...”: Pou y Martí: *Visionarios*, 279.

⁷⁶ S. Giovanni da Capestrano: *Esposizione della regola dei frati minori*. A cura di A. Ghinato. Roma, 1960. 40–41.

⁷⁷ Merlo, G.: *Cristianesimo medievale in occidente*. In: G. Filoramo (a cura di): *Storia delle religioni* 2. Ebraismo e Cristianesimo. Roma–Bari, 1995., különösen: 313–319.

egész egyházat érintő árnyalatai is voltak.⁷⁸ Persze nem zárhatjuk ki, hogy más egységideák is mozgathatták ennek az eseménysornak az egyéb szereplőit, amint azt sem, hogy többek számára maga az egység nem volt előrébb való, mint az evangéliumokhoz való személyesen átélt ragaszkodás. Ám mindez már egy másik történet, amelyet pár évtizeddel később egy német ágostonos szerzetes foglalt kilencvenöt pontba, hogy kifüggesse egy wittenbergi templom kapujára.

Fordította: GALAMB GYÖRGY

DANIELE SOLVI

Inquisitor John Capistrano and Franciscan Dissent

In the past few decades a new approach based on historical criteria and devoid of preconceptions has gained ground in the study of the Inquisition, one that examines its subject within the relations of the given era. It assumes the study of orthodoxy as well as that of the inquisitors' education and values. With these considerations in mind it is worth rereading the activity as an inquisitor of John Capistrano, a notable figure of Franciscan observance, against the heresy of the Italian Fraticelli. The sources reveal that in the first half of the 15th century Franciscan preachers were often found in the forefront of the battle against heresy. Acting in the interests of papal policy, they were stern yet fair-minded in many cases. After the prosecution and the trial had ended, they settled in the territories affected and played an important role in the everyday reconversion process. It must be emphasized that the Inquisition is not a static legal construction but, beside its constant elements, it varies across place and the time. The second part of the paper discusses the conflict between John Capistrano and the unfrocked Filippo Berbegal, stressing that the latter cannot be regarded as a Fraticello. Their dispute and Berbegal's condemnation by the Pope highlights the conflict between the ideal of poverty and the obedience to the Pope, which Capistrano and other Observants meant to bridge.

⁷⁸ D' Elia, F.: *Profetismo ed escatologia in S. Giovanni da Capestrano*. In: *S. Giovanni da Capestrano nella Chiesa*, 221–235.; főként: 223–227.